

С. М. Сансызбайқызы, М. О. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, заң ғылымдарының кандидаты

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА БОЛАШАҚ ЗАҢҒЕРЛЕРДІ ДАЙЫНДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақаланың өзектілігі жоғары заң білім беру жүйесінің мүмкіндіктеріне ғылыми теориялық талдау жасау қажеттілігімен айқындалады. Осы мақсатта жоғары заң білім беру жүйесінің қазіргі жағдайы зерттелініп, оның үрдісін қалыптастыратын сипаттары, теріс және оң жақтары айқындалып, шетел заң мамандарын дайындау жүйесінің озық тәжірибелеріне шолу жүргізіледі.

Түйін сөздер: заңтану, заң саласының мамандарын дайындау, білім беру жүйесі, құқық саласы, университет.

Кейбір өркениетті қоғамдағы құқықтық сананың негізі, қайнар көзі кәсіби құқықтық білім беру жүйесі болып табылады. Елдің жоғары кәсіби білім беру жүйесінің бөлігі болып табылатын жоғарғы заң білімі, түрлі нысанда мамандандырылған әлеуметтік институттар – жоғары оқу орындарында жүзеге асырылып, стандарттар, білім беру бағдарламалары және басқа да құжаттар түріндегі мазмұндық элементтерден құрылады. Осы тұрғыда жоғары заң білімі, қоғамның білім беру мәдениетінің бөлігі ретінде білім беру жүйесінің қызметі және дамуы заңдылықтарына бағынады.

XX ғасырдың соңынан бастап, тәуелсіздікке қол жеткізген Қазақстан Республикасында саяси, экономикалық, әлеуметтік салаларда түбегейлі өзгерістер жасалды. Бұл өзгерістердің барлығы құқық жүйесінің реформасымен қатар өрбіді. Құқықтық саладағы өзгерістердің тиімділігі, олардың қоғам алдындағы міндеттерге сәйкестігі қоғамның болашақ мамандарының құқықтық мәдениетінің дәрежесіне тығыз байланысты. Осы орайда, Қазақстан Республикасында білім сапасын көтеріп, әлемдік білім беру кеңістігіне ену мәселесі қойылып отыр.

Болон жүйесінің принциптеріне сәйкес заң білімі ортақ, біртұтас бола отырып, қоғам құрылымының қажеттіліктеріне және қоғамдық қатынастардың даму процесіне сәйкес болуы маңызды. Жоғары оқу орнының беделі, бітірушінің еңбек нарығындағы сұранысқа сай болып алынған білімдерін жетілдіріп, шыңдауынан көрінеді. Қазіргі таңдағы негізгі мәселе — бұл заң мамандығының бакалаврларының жұмысқа тұру мәселесі. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасында өткен Заңдылықты қамтамасыз ету, құқықтық тәртіп және қылмыспен күрес жөніндегі Үйлестіру кеңесінің кезекті отырысында Астана қаласының әкімі И. Тасмағамбетов, жоғары оқу орындарында заңгер мамандығын бітіргендердің 98 пайызы Астанада сұранысқа ие емес деп мәлімдеген болатын¹.

Заң саласында білім беретін жоғарғы оқу орындарының көбеюі үрдісі XX ғасырдың 90-жылдарында нарық және кәсіпкерліктің дамуы, саяси өмірдің өзгеруі, заңнамалық үрдістің артуы, қылмыстың көбеюі және құқық шеңберінде осы ағыммен күресу қажеттілігінен туындаған болатын. Ал қазіргі кезеңде осы мәселе заңгерлер арасында жұмыссыздықты туындатып отырған дүние.

Заңгер мамандығы бойынша жұмыс тапшылығының тағы бір жағы, еліміздегі жекешеленген жоғары оқу орындарында, сондай-ақ барлық аймақтардағы жоғары оқу орындарының ішінде құқықтану мамандығы бойынша білім беретін оқу орындары санының көптігіне байланысты. Болашақ заң мамандарын дайындықтан өткізетін жоғары оқу орындарын, барлық университеттер ішінен таңдап іріктеп, еліміз бойынша 2-3 орталық қалдырған дұрыс сияқты. Жалпы, еңбек

нарығында жұмыс берушілердің талабын ескере отыра, білімді мамандар даярлау маңызды дүние. Еліміздегі көбейіп кеткен кішігірім жекешеленген оқу орындарының дайындық бағыты мүлдем басқа бола отырса да, олардың әрқайсысында құқық заң факультеттері немесе тарих, әлеуметтану факультеттерінің шеңберінде құқық мамандығы оқытылады. Осы орайда, заңгер дайындау ісін тек қана дайындық бағыты осы салаға сәйкес келетін оқу орындары ғана іріктеліп алынғаны дұрыс сияқты.

Екіншіден, қазіргі таңдағы заң факультеттерін бітірген түлектердің білім деңгейінің төмендігі. Осы мәселенің себептерінің бірі — қашықтықтан оқыту түрі. Автор, ғалым Е. О. Алауханов «Қашықтықтан оқып жүріп заңгер болу, тіпті мүмкін емес»ⁱⁱ деген пікірімен толық келісе отырып, тек қана күндізгі оқу бөлімінде білім беру негізінде ғана жетік заңгерлер дайындауға болады деп санайды.

Келесі бір іргелі тоқтала кететін мәселе, бұл — ЖОО студенттердің білім алу кезеңіндегі тәжірибелік дайындығы болып табылады. ЖОО білім бағдарламаларында, білім алу барысында студенттер теориялық білімдермен қатар, тәжірибе тұрғысынан да білімдерін шыңдау көзделген. Егер де, күндізгі оқу бөлімінің студенттері үшін іс-тәжірибе оқу жоспарына сәйкес өткізіліп, студенттердің кәсіби шеберлігін көтеруге ықпал жасаса, сырттай оқу бөлімінің студенттері үшін кейбір жағдайларда жұмыс орнынан анықтама әкелумен ғана шектеледі. Ал көп жағдайларда мұндай студенттердің жұмыс орны заң саласымен байланысты болмауы да мүмкін.

Сонымен қатар ЖОО заңгерлерді дайындаудағы шетел үлгісін қарастырған да маңызды. Атап айтқанда, Германиядағы заң мамандықтары бойынша дайындық университеттерде және құқықтық мектептерде жүргізіледі. Германиядағы жоғары заң білімі екі сатыдан тұрады. Оның ішінде, университетте 3,5 жыл оқу және 2,5 жыл тәжірибеден өтуⁱⁱⁱ.

Заңмен белгіленген мерзім ішінде университеттің құқық факультеттерінде білім алу барысында міндетті пәндер оқытылады және олардың құрамына азаматтық істер негізі — қылмыстық құқық, яғни бұл пәндердің іс жүргізу бөлімдері. Сонымен қатар бірқатар жалпы білім беру сипатындағы гуманитарлық пәндер оқытылады. Жоғары оқу орнын бітіргеннен кейін бірінші мемлекеттік емтихан тапсырылып, онда білім алған жылдардың нәтижесі бағаланады.

Бірінші мемлекеттік емтиханды тапсырғаннан кейін екі жылға созылатын дайындық курсы (тәжірибе) өту қажет. Дайындық қызметін үміткер, әкімшілік мекемелер, жалпы юрисдикциядағы соттар, қаржылық соттар, еңбек даулары бойынша соттар, әлеуметтік даулар бойынша соттар, прокуратура, нотариалдық кеңселер, кәсіподақтар, кәсіпкерлер бірлестіктері сияқты түрлі мемлекеттік органдарда атқара алады. Қарастырылған мерзім біткеннен кейін мамандыққа тікелей бағытталған екінші емтихан тапсырылады. Осы сынақтан өткен тұлғалары сот міндеттерін жүзеге асыруға лайықты деп саналады.

Құқықтық мектептердің түлектері, судьялар, нотариустар, қорғаушылар қызметтерін атқара алмағанымен, мемлекеттік органдардың қызметкерлері, коммерциялық немесе басқа да ұйымдарда заңгер ретінде жұмыс атқара алады.

Бітірушілер дайындық қызметіне (референдариат) қабылданады. Ол бойынша бірқатар ұйымдарда: прокуратура, азаматтық істер және қылмыстық істер бойынша соттарда, әкімшілік органдарда, басқа да ұйымдарда тағлымдамадан өтеді. Тағлымдама мерзімі өткеннен кейін екінші мемлекеттік емтихан тапсырылады^{iv}. Емтиханның күрделілігіне байланысты бітірушілердің 30 пайызы ғана мемлекеттік емтиханды тапсыра алады.

Америка Құрама Штаттарында заң саласы мамандарын дайындау әдісін қарастырғанда, оқу процесінің ұйымдастырылуы мамандандырылған бағытқа сай болатындығын атап өтуге болады.

Заң саласы бойынша білім беретін жоғары оқу орнына қойылатын талаптарды, АҚШ білім министрлігімен уәкілеттілік берілген Американдық заңгерлер қауымдастығы әзірлеп бекітеді. Қазіргі таңда Америка Құрама Штаттарында Американдық заңгерлер қауымдастығынан аккредитациядан өткен 184 заң ЖОО-да бар^v.

Егер де Германияда заң факультетіне гимназияны бітіргеннен кейін түсуге болатын болса, АҚШ-та 4 жыл бойына колледжде қажетті мамандық алып, бакалавр дәрежесін иемденуі қажет. Магистр дәрежесін немесе құқық докторы атағын алу үшін лицей түлегі кейіннен арнайы тест тапсырып, болашақта заңгер шығады деген үш ұсыныс алып, 2 жыл бойына білім алатын құқықтың арнайы мектебіне түсуі тиіс. Ал заңтану докторы дәрежесін алуы үшін қосымша 3 жыл оқуы қажет. Заң мектептеріндегі білім беру үрдісі тәжірибелік дағдыларды меңгеруге бағытталған және 2 курстан кейін студенттер түрлі заң фирмаларына жұмысқа орналасады^{vi}.

Ұлыбритания заң саласы бойынша оқу орындарына жыл сайын жүз адамға дейін ғана қабылдайды. Оқу жүйесі негізінен студентпен жеке жұмыс жүргізу нысанына бағытталған. Мысалы, Лондон университетінде оқытушы жеке оқу жоспары бойынша 10 студентпен ғана жұмыс жүргізеді. Ал Оксфорд университетінде 3 студенттен аспайды.

Ағылшын университеттерінде студенттер үш жыл оқудан кейін құқық бакалавры деген дәреже алады. Дегенмен, заң дәрежесін алу кәсіби заңгер ретінде қызмет атқаруға мүмкіндік бермейді. Ол дәреже тек қана бітірушіні гильдия-мектептерде бірқатар құқықтық пәндерді тапсырудан ғана босатады.

Университет қабырғасында заң білімдерін меңгерген тұлғалар, осындай гильдия-мектептердің біріне түсіп, бір жыл мерзім ішінде оқудан өтеді. Бітіру емтихандарын тапсырғаннан кейін бітіруші бір немесе бірнеше барристерлік мекемелерде оқушы болып қабылданады. Жалпы ағылшын заң білімі болашақ қорғаушыларды дайындауға бейімделген.

Заң мамандарын дайындау жүйесін жетілдіру бойынша төмендегідей шараларды ұсынуға болады:

- шетел оқу үлгілерінің озық тәжірибелерін оқу үрдісіне енгізуді жетілдіру;
- заң мамандарын дайындау ісінде оқу-әдістемелік және ақпараттық қамтамасыз ету бойынша материалдарды ұдайы жаңартып отыру;
- құқық саласы бойынша ғылыми зерттеулерді белсендіру;
- біртұтас теориялық және тәжірибелік дайындықты ұтымды ұштастыра білу;
- ғылыми және педагогикалық әлеуетті күшейту;
- ғылыми-зерттеу орталықтар және құқық қорғау орындарымен тығыз байланыста оқу үрдісінің бағыттарын айқындау.

ⁱ Заңгер мамандығын бітіргендердің 98 пайызы, экономистердің 85 пайызы Астанада сұранысқа ие емес // <http://www.inform.kz/>

ⁱⁱ Алауханов Е. О. Проблемы юридического образования в Казахстане // Северо-Кавказский юрид. вестн. — 2011. — № 4. — С. 77.

ⁱⁱⁱ Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. — М., 2001. — С. 86.

^{iv} Вершинин А. П. Юридическое образование в Федеративной Республике Германии: опыт организации // Правоведение. — 1992. — № 1. — С. 78.

^v Legal education «Best Practices», Report, United States // [http://www.pilnet.org/](http://www.pilnet.org/component/docman/doc_download/11-the-development-of-legal-education-in-the-united-states.html) component/docman/doc_download/11-the-development-of-legal-education-in-the-united-states.html

^{vi} Sandra R. Klein. Legal Education in the United States and England: A Comparative Analysis // <http://digitalcommons.lmu.edu/ilr/vol13/iss3/5>